

ԹԱՂԵՎՈՍ ՏՈՆՈՅԱՆ

ԲԱՆԻ (ՁԱՅՆԻ, ԽՈՍՔԻ, ՏԵՔՍԻ, ԵՐԳԻ) ԵՎ ՀԱՅԻ ՀԱՄԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԼԵԶՎԱՍՏԱԾՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԴԱՆԻԵԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Ինչպիսին խոսքն է, այնպիսին քաղաքակրթական գոյությունն է, լինելությունը, կյանքը: Գոյության հիմքը հացն է: Ինչպիսի՞ն է կենսաբանական գոյության խարսխի՝ հացի և քաղաքակրթական գոյության խարսխի՝ խոսքի փոխհարաբերությունը հայ լեզվամտածողության մեջ:

«Հացի խնդիրը» հայ գրողի (Պերճ Պռոշյան, Նար-Ղոս, Վիլյամ Սարոյան, Վահագն Դավթյան, Համո Սահյան, Հրանտ Մաթևոսյան և այլք) ստեղծագործության մեջ միշտ էլ այս կամ այն կերպ արծարծվել է: Այդ արծարծումը միշտ էլ խարսխվել է գոյության կովին, սակայն ֆիզիկական գոյության հարցը չի բաժանել բարոյականության (որ քրիստոնեականն է), այսինքն՝ քաղաքակրթական լինելության խնդրից: Ֆիզիկական գոյության հիմքը հացն է, հոգևոր-քաղաքակրթական գոյության հիմքը՝ բանը (խոսքը, տեքստը): Սրանք նույն կյանքի ընկալման տարբեր բևեռներն են, որ հաճախ որպես հակադրություններ են ի հայտ գալիս, իսկ զեղարվեստական տեքստերում դրանց հակադրությունը մինչև իսկ թշնամական է, քանի որ զեղարվեստական մտածողության մեջ քաղաքակրթական գոյության տիրույթը այս երկու «հաց»-երով է ամբողջանում, և դրանցից յուրաքանչյուրի «աշխարհագրությունը» ընդլայնվում է բացառապես մյուսի հաշվին. մեկի շատությունից պակասում է մյուսը, առաջինի պակասությունից ավելանում է երկրորդը: Սկսած տերունական աղոթքից, որի մեջ ֆիզիկական գոյությունն ապահովող հացն այնքան քիչ է, որ այն խնդրելու կարիքը «հանապազորդ» է և զուգահեռվում է պարտքերը ներելու բարոյականությանը («որպես և մեք թողումք մերոց պարտապանաց»), այսինքն՝ հոգևոր հացին, վերջացրած արևի

տակ վայրագ պայքարի պոռոչանական խնդրով՝ հայերենի տեքստային տարածքը կարծես թե անընդհատ փորձում է լուծել «հացի խնդիրը»: Այս խնդրում հայերենի լեզվամտածողական համակարգն անչափ ճկուն է, և դրա վկայությունն այն է, որ հայերեն տեքստը կարողացել է ստեղծել հացի ընկալման և՛ պատմական (քրոնիկ), և՛ վերպատմական (վերժամանակային) մակարդակներ: Այս երկու մակարդակները դրսևորվում են հատկապես հայերեն չափածո տեքստերում և, բնականաբար, այն տեքստերում, որոնք բանահյուսական են (այսինքն՝ ժողովրդական մտածողության ռիթմն ու չափն են կրում):

Քանի որ ընդհանրապես գոյությունը հայերենի համատեքստը առնչում է ծայնին (հիշենք, թե ինչպես է Ձենով Հովանի ծայնը վերակենդանացում քառասուն գագ խորը մահվան փոսում հայտնված Դավթին՝ որպես արյան կանչ)¹, իսկ մասնավորապես քաղաքակրթական գոյությունը՝ երգին, բանաստեղծությանը՝ լայն առումով, ապա, բնականաբար, հացը (որպես գոյության պարտադիր նախապայման, իսկ քաղաքակրթական գոյության պարտադիր նախապայմաններից մեկը) պետք է որ հոմանշային համընկալման մեջ լինի ծայնի, խոսք-տեքստի, երգի և արյան հետ: Այս առումով մինչև Դանիել Վարուժանի «Հացին երգը» ժողովածուին անցնելը գայթակղիչ է թվում Միսաք Մեծարենցի վերջին բանաստեղծություններից մեկը հիշելը, բանաստեղծություն, որը որոշ տեղեկությունների համաձայն արդեն մահվան մահձում, չկարողանալով ինքնուրույն գրել, հեղինակը ուրիշի է թելադրել²: Դա «Երգ» բանաստեղծությունն է, որ կարծես ոչ թե Մեծարենցինը պետք է լիներ, այլ հենց Վարուժանինը, քանի որ իր խոսքային ռիթմով, բանաստեղծական հույզերի ու կրքերի աշխարհագրությամբ այն ավելի շատ վարուժանական է, քան մեծարենցյան: Այդ բանաստեղծությունից տպավորություն են ստանում, թե Մեծարենցը կարծես հասնում է բանաստեղծության

այն «երկրամասին», որի իշխանը Վարուժանն է, և եթե չարանենգ մահը աշխարհից չխլեր Մեծարենցին, հայոց բանաստեղծության հիշյալ տարածքում երևի թե անսովոր մի իրավիճակ՝ երկիշխանություն, սկսվեր: Մեծարենցի «Երգ» բանաստեղծությունը **հացը** (ցորենը) **ծայնի, արյան (կյանքի)** հետ լեզվամտածողական հոմանիշությամբ է միավորում:

*Քույր, մոտեցիր նըվագին,
Երգե՛ դաշտերն ու ցորյան,
Ձի ամեն բան ինձ կրկին
Կը դարձընե՛ ծայնն արյան (էջ 190):*

Ամենևին էլ բռնագրոսիկ չէ Վարուժանի առիթով մեր անդրադարձը Մեծարենցի «Երգ» բանաստեղծությանը:

Նախ ուզում ենք շեշտել, որ իր բանաստեղծությունը «Երգ» վերնագրելով՝ Մեծարենցը ներքին մղում է ունեցել՝ շեշտելու **զգացմունքային-հոգևոր** ուժերի այն համախմբումը, որ անհրաժեշտ է ընթերցողի (կամ լսարանի) վրա առավելագույն ազդեցությունը գործելու համար: Իսկ այն **հոգեբանական-ճակատագրական** պահը, որի մեջ ստեղծվել է այս բանաստեղծությունը. հիվանդ բանաստեղծին հաշված ժամեր են մնում կյանքին հրաժեշտ տալու, և նա կարիք ունի ասելու իր վերջին, թերևս ամենակարևոր խոսքը՝ ակնկալությամբ, որ այն չի մոռացվի, ավելին՝ կհիշվի ու կկրկնվի, ինչպես երգը, որի վրա խարսխվում են գոյության (ծայն) քաղաքակրթական երկու մակարդակները՝ տեքստ-խոսքը և զգացմունք-երաժշտությունը: Վարուժանի «Ձոն»-ը նույնպես երգ է, քանի որ, ինչպես կտեսնենք քիչ հետո, այն նույնպես երգի վերոնշյալ խորհուրդն է կրում:

Բացառիկ է այն ընդհանրությունը, որ, հիշյալ երգայնությունից գատ, կա Մեծարանցի «Երգ»-ի և Վարուժանի «Ցեղին սիրտը» գրքի «Ձոն»-ի միջև. խոսքը վերաբերում է նույն խնդիրների արժարժմանը և հենց այդ խնդիրները լուծելու լեզվական միջոցների նույնությանը:

Երկու բանաստեղծությունների մեջ էլ նույն **կրակն** է՝ «Քույր, մո-

¹ Տես Հայ ինքնության խնդիրները 21-րդ դարում. գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2013 էջ 157-165:

² Միսաք Մեծարենց, Երկերի լիակատար ժողովածու, 1981 թ., էջ 399-400:

տեցիր **կրակին**» (Մ. Մեծարենց) - «Ձեզի ընծա՛, **կրակի** գոհեր, Ընդ եղեգան փող բոց ելաներ» (Դ. Վարուժան), նույն **ծուխը** «**Օղխե** տերևն այս բուրյան» (Մեծարենց) - «Ընդ եղեգան փող **ծուխ** ելաներ» (Դ. Վարուժան), նույն **արյունն** է «Հոտն **արյան**», «համն **արյան**», «գույնն **արյան**», «ծայնն **արյան**» (Մ. Մեծարենց) - «Եղեգնյա գրչով երգեցի **արյուն**» (Դ. Վարուժան), նույն **վրեժն** է «Ձի ամե՛ն բան ինձ կրկին Կը հիշեցնե **վրեժն** արյան» (Մ. Մեծարենց), «Եղեգնյա գրչով **վրեժ** երգեցի» (Դ. Վարուժան):

Սրանք դեպի նույն ենթատեքստը մղող հայերենի համատեքստային այն ընդհանրություններն են, որոնց համատեղ ի հայտ գալուն նպաստում են նույն կամ նման, նեղանձնական կամ հանրային կյանքում վճռորոշ, ճակատագրական, բարձրակետային իրավիճակները: Ծիշտ է, առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե մեծարենցյան այս երգը միայն նեղանձնական է, իսկ վարուժանական ծոնը՝ ընդհանուր-ցեղային, և գուցե դա նույնիսկ ավելի շատ հենց այդպես է, բայց Մեծարենցի «Երգ»-ի ավարտը վերջին տողը արյան վրեժով, ոչ այլ ինչ է, քան տեքստային սուբյեկտիվության անցում համատեքստային ընդհանուր լեզվամտածողական միջավայր. հայերենի համատեքստը Մ. Մեծարենցի այս «Երգ» բանաստեղծության վերջին տողում կարողանում է իր վերահսկողության տակ առնել մեծարենցյան տեքստը անձնականից այն փոխադրելով ազգային-հանրային ոլորտ:

Եթե մենք պնդում ենք, որ հայերենի համատեքստում հացը և խոսքը (տեքստը, երգը) հոմանիշային համընկալումներ են, բնականաբար և տրամաբանորեն մենք պարտավոր ենք փաստել, որ այս երկու բանաստեղծությունների միջև ընդհանրություն-նմանություն կա նաև հացի խորհրդի ընկալման առումով: Ահավասիկ Մեծարենցի «Երգ»-ի՝ այդ առումով մեզ անհրաժեշտ տողերը

*Քույր, մոտեցիր նվագին,
երգե դաշտերն ու ցորյան....* (էջ 190):

Եթե մեզ հաջողվի Դ. Վարուժանի գրով փաստել, որ, իրոք, հացը և բանը (տեքստը, խոսքը, երգը) նրա տեքստի (այդ կերպ նաև

հայերենի) լեզվամտածողական կառույցում համընկալում-հոմանիշներ են, ապա կկարողանանք նաև պնդել, որ «Ձոն» բանաստեղծությունը Մ. Մեծարենցի «Երգ» բանաստեղծության հետ նույն արժեհամակարգային դաշտում է նաև հացի խորհրդի ընդգրկմամբ, քանի որ, ճիշտ է, ծոներգի մեջ անմիջականորեն, ուղղակիորեն հաց, ցորեն բառարտահայտությունները չեն օգտագործվում, սակայն կա դրանց հետ համընկալում հանդիսացող երգի (երգելու) խորհուրդը:

Այս առումով անհնար է խուսափել Դանիել Վարուժանի «Հացին երգը» ժողովածուի քննությունից, ավելին դա դառնում է պարտադիր:

խոսքի և հացի լեզվամտածողական հոմանիշության այս տիրույթում էլ փորձենք մասնավորեցնել Դանիել Վարուժանի «Հացին երգը» ժողովածուն:

Չայնն ընդհանրապես և քաղաքակրթական ծայնը (խոսքը, երգը, նվագը) մասնավորապես որպես կյանքի խորհուրդ ուղեկցում են ողջ «Հացին երգը», որի բնաբանը ևս նվագ է՝ «Ու նըվագներս կը ծընի՛ն...»: «Արտերուն հրավերը» ողողվել է առվակների կարկաչներով՝ «Սառեն լուծված կկարկաչեն առվակներ»։ «Մշակները» հագեցած է հոսուն երգով «Ավիշներու հոսուն երգն անոնք միայն են լսած», «Հարկիք»-ը լի է դաշտերի անցյալի երագով:

«Հացին երգում» հացի արարումը իր բոլոր փուլերի բանաստեղծական նկարագրությամբ, ուղեկցվում է հենց երգով

*Մարդը կերթա երգելով, մաճն ափին մեջ պնդաջիղ,
Ու իր ճանփան կզծե իր հոգիին պես ուղիղ* (էջ 293)¹:

«Հերկեր» բանաստեղծության մեջ ուշադրություն է գրավում այն իրողությունը, որ, փաստորեն, մաճը բռնած հերկ անող մարդու առջև հոգևոր-բարոյական ուղղամտության պահանջ է դրվում, կամ, որ ավելի ճիշտ է, հացի ստեղծման ողջ ընթացքը պայմա-

¹ Դանիել Վարուժան, Երկեր, Հայաստանի հրատ., Եր., 1969 թ.: Այսուհետև այս գրքից մեջբերումների էջերը կտրվեն շարադրանքում փակագծերի մեջ:

նավորում է հոգու բարձր հատկանիշներով: Այլ կերպ՝ հանապազօրյա ուտելու հացն այնպիսին է, ինչպիսին այդ հացն իր տքնանքով ստեղծողի հոգին: Իր հերթին՝ հացի արարման («կզծե») ընթացքը վերածվում է հոգու արարման ճանապարհի: Փաստորեն «Հացին երգում» հացի արարման գաղափարն անբաժանելի է հոգու արարման գաղափարից, քանի որ հանգում է միաժամանակ և՛ կենսական հացի, և՛ հոգու կերակուր-հացի խորհրդին: Հաց ստեղծելը՝ վարել, ցանել, հնձել, կալսել, աղալ, թխել և այլն, հոգու արարելն է: «Հացին երգի» հացը նաև հոգու կերակուրն է: Ահա թե ինչու մաճկալի խոսքը ամենաբարձր դրսևորմամբ՝ երգով է արտահայտվում. նրա խոսքը երգն է՝ «հո՛, հռո՛, հռո՛, հռո՛»: Եվ ուղիղ, ուղղամիտ հոգի ունեցող աշխատավորի ստեղծած հացը դառնում է նաև նշխար:

Իսկ «Ցան» բանաստեղծությունը պարզապես շարունակում է մեր խոսքը՝ գործնականում ջնջելով հացի ընկալման երկու՝ նյութական ու հոգևոր բևեռների միջև ընկած սահմանը.

*Մշակ, ցանե՛ - հանուն Տիրոջ նշխարին
Թող մատերեդ հորդին սերմեր լուսեղեն (էջ 295):*

Վարուժանական (այդքանով նաև հայերենի) լեզվամտածողական համակարգում հացը ոչ թե զուտ ֆիզիկական գոյության զրավականն է, այլ, ինչպես ասացինք, նաև ու հավասարապես նշխար, այսինքն՝ հոգևոր-քրիստոնեական խորհուրդ:

Բանաստեղծության շարունակությունը պարզապես «Հացին երգի» վերափմաստավորման պահանջ է.

*Վաղը ամեն մեկ հասկի մեջ կաթնային
Պիտի հասուննա մաս մ՛ Հիսուսի մարմինեն ... (էջ 295):*

Իսկ Հիսուսը խոսքն է, բանն է: Եվ հացի արարման վարուժանական-հայկական ծիսակարգում հացի երզը դառնում է նաև Հիսուսի երզը, հետևաբար՝ խոսքի երզը: Ուրեմն ի՛նչ աստիճանի են սխալվում նրանք, ովքեր «Հացին երզը» զուգահեռում են նախաքրիստոնեական բանաստեղծության հետ: Վարուժանի այս՝

«Ցան» բանաստեղծության մեջ բերված տողերը պարտադրում են և հուշում ընդհանրապես և միշտ, որ երբ հայերեն տեքստը հաց է ասում, ամեն ինչից զատ՝ անպայմանորեն մտածել է պետք դրա քրիստոնեական ընկալման մասին:

Հայերենն արձանագրել, մշակել ու պահպանել է «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց» խոսքը (տեքստը): Մարդկային, քաղաքակրթական հոգևոր բարձր արժեքների հետ առաջին հայացքից չներդաշնակվող այս տեքստի մեկնաբանությունը կարծես թե պարզից էլ պարզ է. որտեղ ապրուստ, ուտելու բան կա, այնտեղ էլ մնա՛ ու ապրի՛ր: Մարդու հոգևոր էության նկատմամբ բաց տեքստով այս, մեղմ ասած, արհամարհանքը, չգիտես ինչու, երբեմն պատեհ, երբեմն էլ անպատեհ առիթներով համառորեն վերհիշվում է մի լեզվի համատեքստում, որը համաշխարհային քաղաքակրթության հոգևոր վերընթացին իր անուրանալի ավանդն է բերել: Ի՞նչն է պատճառն այդ համառության:

Բանն այն է, որ եթե «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց»-ը զուտ տեքստ լիներ, այն վաղուց ոչ ոք չէր կրկնի: **Որևէ տեքստ չի մոռացվում և ամրակայվում է տվյալ լեզվի տիրույթում, եթե անընդհատական սատարում է ստանում նույն այդ լեզվի համատեքստից:** Ուրեմն հայերենի համատեքստը, չգիտես ինչու, անընդհատ սատարում է «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց» խոսքին, խոսք, որն առաջին հայացքից, հիշեցնում ենք, չի ներդաշնակում քաղաքակրթական արժեքներին: Ի՞նչն է պատճառը: Պատճառը կարող է միայն մեկ բան լինել. «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց» խոսքը տեքստ լինելուց առաջ նախ համատեքստ է, համատեքստի մի հատված, պատառիկ: Որքան էլ որպես բաց տեքստ այն կարող է վիրավորել հոգևոր բարձր արժեքներ կրող մարդու արժանապատվությունը, այնուամենայնիվ որպես համատեքստ մղված է պահպանելու հայի քրիստոնեական հոգեբանության և լեզվամտածողության որոշակի մի հատված, որը կառուցվում է տվյալ ասացվածքի վերկենցաղային, վերապատմական ու վերժամանակային ընկալման վրա: Բացատրենք: Նախ ներկայացնենք այս մեկնաբանության տրամաբանությունը: Երբ Դանիել Վարու-

Ժանը «Ցան» բանաստեղծության մեջ, հացը նկատի առնելով, ասում է «Պիտ հասուննա մաս մ'Յիսուսի մարմինեն», իր տեքստը բացահայտորեն օրգանապես շաղկապում-ծուլում է աստվածաշնչյան «Այս է մարմինս, առեք ու կերեք» խոսքին: Երկրորդ կարծիք այստեղ լինել չի կարող: «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց»-ը քրիստոնեական մտածողության մեջ կյանքի բանա-ծնունդն է. այդ բանաձևը հետևյալն է. **կաց-ը** (այսինքն՝ լինելը, կյանքը) այնտեղ է, որտեղ **հացն** է: Բայց ՀԱՅԸ Քրիստոսն է, որ ասում է. «Այս է մարմինս, առեք ու կերեք»: Այսինքն՝ Քրիստոսի մարմինը հացն է: **Բայց ի՞նչ է Քրիստոսի մարմինը: Յիսուսը Աստծո ԲԱՆՆ է, ԽՈՍԷԸ, ուրեմն՝ Քրիստոսի մարմինը հենց Աստծո ԲԱՆՆ է, ԽՈՍԷԸ:** Հայ-քրիստոնեական հոգեբանության ու լեզվամտածողության մեջ պահվում-պահպանվում է հացի ընկալման այս կարևորագույն գաղտնագիր-շերտը, որը նման կերպ գաղտնաբացելուց հետո մեզ ստիպում է «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց» հայկական ժողովրդական ասացվածքը ընթերցել հետևյալ կերպ. «Որտեղ Քրիստոսն է, այնտեղ կյանքն է», այսինքն՝ «Որտեղ Աստծո խոսքն է, այնտեղ կյանքն է», այսինքն՝ «Որտեղ խոսք (հաց), այնտեղ կյանք (կաց)»: Ուրեմն Դանիել Վարուժանի «Հացին երգը» վերնագիրը «Ցան» բանաստեղծության «Պիտ հասուննա մաս մ'Յիսուսի մարմինեն» տողի օգնությամբ դառնում է «Տիրոջ խոսքի երգը» նաև: «Պիտ հասուննա մաս մ'Յիսուսի մարմինեն» տողն այնքան ուղղակի է, որ արդեն իսկ բավարար հիմք է մեր եզրահանգման համար, սակայն «Ցան» բանաստեղծության ընթերցումը շարունակելով՝ հանդիպում ենք նմանատիպ մի «անակնկալի» ևս, որը Վարուժանի բանաստեղծության միջոցով դարձյալ փաստում է հայերենի լեզվամտածողական համակարգի մեր բացահայտման ճշտությունը՝ հացի խորհրդի քրիստոնեական ատաղձը. «Ցան» բանաստեղծության հաջորդ տունն ավարտվում է հետևյալ երկտողով:

*Ծիտերն ինչ փուլթ, թե հատիկներդ կավարեն.-
Տեղը Աստված պիտի մարգրիտ սերմանե:*

Դժվար է ասել՝ Վարուժանի քրիստոնեական-տեսական հայա՞ցքն

է այդ իսկ պահին ակնարկում այն մարգարիտները, որ չպետք է շաղ տալ խոզերի առաջ, թե՞ հայկական համատեքստն է «կառավարում» Վարուժանի գրիչը՝ հացը որպես Յիսուսի մարմին հիշող տողերից հետո վերականգնելու մարգարիտները խոզերի առջև շաղ չտալու ենթատեքստը: Երկուսն էլ: Տարբերություն չկա. հիմքը նույն լեզվամտածողությունն է, որ Վարուժանը կրում է թե՛ տեսական-գաղափարական առումով, թե՛ ենթագիտակցական-հոգեբանական, լեզվամտածողական: Լեզվամտածողական նման կառույցի էությամբ ու ձևով դրսևորվելու ընթացքը Վարուժանի տեքստը, գուցեև հեղինակի կամքից անկախ, շարունակում է «Առաջին գիշեր» բանաստեղծության մեջ. «Ամեն ընծյուղ մարգրիտ մ'ունի իր բերանն...» (էջ 298): Քանի որ խոսքը բերանում է լինում, և ահա այս մարգարիտը ընծյուղի բերանում է, ուրեմն դա հենց աստվածաշնչյան խոսքը չէ՞ արդյոք: Խոսքն է բերանում լինում, խոսքը, ուրիշ էլ ի՞նչը:

Ահա թե ինչպես է Վարուժանի «Հացին երգը» գրքում ծայն (տեքստ, խոսք)-կյանք համընկալումը, հաղթահարելով պատմական (կենցաղային, առօրեական) ոլորտը, վերածվում հայերենի քրիստոնեական լեզվամտածողության համատեքստային մի հատվածի:

«Հացին երգը» գրքի «Կալերուն գիշեր» բանաստեղծության վերջին տունն իր «Եվ այսպես՝ օր մը պառկած փողփողումին տակ երկնի // Իմ ծնողներս մըշակ՝ զիս հղացան կաթոգին» (էջ 217) տողերով ենթագիտակցական-համատեքստային մի ակնարկ է այն իրողության, որ մարդն ինքը (տվյալ դեպքում՝ բանաստեղծության հեղինակը) ծնունդ է այն ընթացքի, որ հացի արարումն է, ծնողները զավակ են հղանում կալերում, ուր հացն է հավաքվում.

*Ձիս հղացա՛ն, սևեռած իրենց աչքերը բարի
Վերն ամենեն մեծ Աստղին, ամենավառ Հրայրքին* (էջ 317):

Ձուգորդությունը «Եւ ահա այն աստղը, որ տեսել էին արեւելքում, առաջնորդեց նրանց, մինչեւ որ եկաւ կանգնեց այն տեղի վրայ,

ուր մանուկն էր»¹ խոսքի հետ անհնար է չարծանագրել: Վարու-
ժանն «իր» Աստղը մեծատառով է գրել, որովհետև դրա հետ է
շաղկապվում իր ծնունդը, ինչպես որ Կենաց հաց Հիսուսի
ծնունդն է առնչվում հիշյալ աստղին: «Ես եմ կենդանի հացը, որ
երկնքից է իջած. թե մէկն այս հացից ուտի, յաւիտեմապէս կապրի.
Եւ այն հացը, որ կտամ, իմ մարմինն է, որը ես կտամ աշխարհի
կեանքի համար»². Վարուժանի բանաստեղծության մեջ մանուկը
ծնվում է այնտեղ, որտեղ հացն է՝ կալերում, ծնվում է ամենամեծ
Աստղի հովանու ներքո, ինչպես Հիսուսը, որ կյանքի հացն է:

Հիսուսի և վարուժանական բանաստեղծության մեջ մանկան
ծնունդի համատեքստային այս գաղտնառնչությունն է փոխում
Վարուժանի «Հացին երգի» հացի «համը». այդ հացից Հիսուսի,
նրա խոսքի բույրն է գալիս:

Եվ «Կալերու գիշեր»-ին անմիջապես հաջորդում է «Խաչքուռ»
բանաստեղծությունը՝ որպես վավերական կնիքն այս ամենի:
Ինչպե՞ս է Վարուժանը հյուսում հացը՝ ցորենի հասկերը.

*Ես հյուսեցի զանոնք, գիսակ առ գիսակ,
Տալով խաչին ձևը Որդվույդ կարեվեր,
Որուն արյունն, ամեն Ջատկի, սու՛րբ կըրակ,
Սեր ակոսներն են խմեր:*

Հաջորդող «Կամներգ» բանաստեղծությունում արդեն միա-
խառնվում են հացն ու երգը, հացն ու խոսքը.

*Հորձանքին մեջ աշխետ հունձքին
Ես կը լողամ երգերուս հետ... (էջ 320):*

Եվ եթե արդեն իրավունք ունենք պնդելու, որ Վարուժանի հացը
Հիսուս-հացի մի պատառն է, ու Հիսուսն էլ խոսքն է, տրա-
մաբանական շղթան փակվում է. խոսքը միախառնվում է խոսքին
(հող էր, հող դարձավ), այսինքն՝ «Հացին երգում» միախառնվում
են Աստծո խոսքն ու Վարուժանի խոսքը՝ որպես հայերենի լեզ-

¹ Նոր կտակարան, Ավետարան ըստ Մատթեոսի, մոզերի երկրպագությունը, Մայր
Աթոռ, թիվ 9, Ս. էջմիածին:

² Նույն տեղում, էջ 268:

վամտածողական համակարգի համատեքստային երկու անտար-
բալուծելի իրողություն:

Խոսքը՝ հաց. սա է հայ ժողովրդի կենսաընկալումը: Հացի արար-
ման վարուժանական կառույցը փաստում է հայերենի՝ հացը
որպես խոսք և խոսքը որպես հաց քրիստոնեական ընկալումը:

Եվ ամենևին պատահական չէ, որ Վարուժանն իր «Հացին երգը»
նախապես մտադրված է եղել անվանելու «Հացին խոսքը»:

Tadevos Tonoyan – Word (voice, speech, text, song) and bread co-perception.
Daniel Varoujan – Speech as Bread: this is the life's perception for Armenian nation.
Varoujan's lingual-thinking structure of bread creation proves that Armenian bread
perceives as speech and speech perceives as bread. This is Christian (typical)
perception, because Jesus himself presents as bread come down from sky.
In "Hatsin Yerg" God's speech and Varoujan's speech interflow and become an
indissoluble unity in Armenian lingual thinking system.
And in the Varoujan's (Armenians') rite of creating bread the song of bread becomes
also a song of Jesus, therefore - the song of speech.